Гэта траўматалагічнае аддзяленне адной з мінскіх бальніц. СТАР.6

АСВЕЯ. ГЭТА БЫЛО...

Семдзесят гадоў таму — у лютым-сакавіку 1943 года — фашысцкія карнікі правялі на тэрыторыі Асвейскага, Дрысенскага і Расонскага раёнаў аперацыю пад назвай «Winterzauber» — «Зімовае чараўніцтва». Гэта была адна з самых жорсткіх і крывавых карных акцый, учыненых захопнікамі на нашай зямлі за ўвесь перыяд вайны. У СССР яна атрымала назву «Асвейская трагедыя».

Мэтай карнікаў было стварэнне нейтральнай зоны адчужэння шырынёю ў 40 кіламетраў без жыхароў і населеных пунктаў паміж Дрысай (Верхнядзвінскам) на поўдні і горадам Зілупэ (Латвія) на поўначы. Зона ахоплівала раён Асвея — Дрыса — Полацк — Расоны — Себеж . Аперацыя лічылася антыпартызанскай, і спустошаная зона павінна была пазбавіць партызанскія злучэнні апорных пунктаў. Паколькі баявога супрацьстаяння з партызанскімі падраздзяленнямі амаль не адбывалася, карныя акцыі былі зведзены да масавых забойстваў насельніцтва.

Фота Анатоля КЛЕШЧУКА.

Узгадвае ТАРЛЕЦКАЯ Ніна Аркадзьеўна, 1936 г.н., з вёскі Доўгае колішняга Дрысенскага, а цяпер Верхнядзвінскага раёна:

— Нас у маці было трое: я, брат і меншая сястрычка. Частку вёскі Доўгае немцы спалілі яшчэ ў 1942 годзе. З таго часу мы жылі ў лесе. Можа з год правялі ва ўрочышчы Ярмолінскі кацёл. Потым перабраліся ў свой лес бліжэй да вёскі, вырылі зямлянкі, парабілі ў іх патаемныя нішы, у якіх хаваліся ў час карнай аперацыі.

У лютым 1943-га прыйшоў карны атрад, і вёску спалілі поўнасцю. Тады загінула шмат жыхароў, якія вярнуліся з лесу раней, спадзеючыся, што фашысты сюды больш не прыйдуць. А нас у лесе карнікі не знайшлі.

Калі мы нарэшце прыйшлі ў сваё Доўгае, убачылі жудаснае відовішча: каля зямлянак ляжалі забітыя людзі, якія вярнуліся раней. Жанчыны, дзеці, старыя. Шмат. І ніводнай жывой душы. Пахавалі ўсіх у тым месцы, дзе цяпер стаіць помнік, — 40 чалавек.

А мы жылі ў зямлянках, пакуль у 1952 годзе нарэшце не пабудавалі сваю хату.

СТАР.6

АСВЕЯ.

(Заканчэнне. Пачатак на 1-й стар.)

Аперацыя разгортвалася наступным чынам: займаючы вёскі, паліцэйскія і вайсковыя часці расстрэльвалі ўсіх тых, хто выклікаў падазрэнне ў прыналежнасці да партызан, а такімі лічыліся ўсе мужчыны ва ўзросце ад 15 да 50 гадоў. Знішчалі старых людзей, якім не пад сілу было пераадольваць адлегласці пад канвоем. Жанчын з дзецьмі накіроўвалі ў месцы «другога шлюзавання» — лагеры збору, фільтрацыі і адпраўкі на прымусовыя работы ў Германію, альбо ў іншыя лагеры, бліжэйшым з якіх быў лагер смерці Саласпілс пад Рыгай. Усе населеныя пункты спальваліся.

Кіраўніцтва аперацыяй было ўскладзена асабіста на вышэйшага начальніка СС і паліцыі ў Остландыі, обергрупенфюрара СС Фрыдрыха Екельна. Яму падпарадкоўваліся латышскія і ўкраінскі паліцэйскія батальёны, паліцэйская рота СС, нямецкія зенітныя часці, нямецкая батарэя артылерыйскага батальёна, узводы сувязі, авіягрупа асобага прызначэння. Падчас аперацыі прыцягвалісяі і іншыя фарміраванні: латышскі ахоўны батальён, літоўскі паліцэйскі батальён, рота эстонскага паліцэйскага батальёна, айнзацкаманда паліцыі бяспекі, айнзацкаманда СД. Агульная колькасць удзельнікаў гэтай карнай аперацыі складала каля 4000 чалавек.

За паўтара месяца карнікі амаль поўнасцю знішчылі Асвейскі раён і большую частку Дрысенскага. На Асвейшчыне былі разрабаваны і спалены дашчэнту 158 населеных пунктаў, у большасці разам з людзьмі. Асабліва жорсткімі сталі карныя аперацыі на беразе ракі Свольна і ў латвійскім памежжы. У вёсцы Расіца фашысты знішчылі больш за тысячу жыхароў, са сваімі прыхажанамі загінулі ў агні і два святары. Разам з людзьмі спалены вёскі Абраззева (51 чалавек), Баравок (47), Вышнарава (88), Гарадзішча (60), Еськава (52), Залешчына (60), Кісялі (113), Ліпаўкі (211), Мукавяціца (127), Пятроўшчына (104), Сямёнава (112 чалавек)... — лік сёстраў Хатыні на Верхнядзвіншчыне сягае больш за тры сотні. Усяго пад час карнай экспедыцыі ў лютым-сакавіку былі знішчаны больш як 3900 жыхароў. 7275 чалавек былі вывезены ў нямецкае рабства, больш за 2000 трапілі ў лагер смерці Саласпілс.

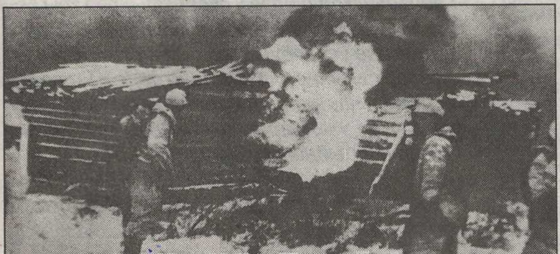

Фотахроніка. Зіма 1943 г. Гітлераўскія салдаты паляць вёску ў Віцебскай вобласці.

Аперацыя «Зімовае чараўніцтва» прызнана злачынствам супраць чалавечнасці. Пра жудасныя зверствы нацыстаў у перыяд гэтай карнай аперацыі паведамлялася ў адной з лістовак у 1943 годзе: «...Выразанне грудзей, выразанне пяціканцовых зорак на спінах савецкіх людзей — гэта яшчэ не ўвесь арсенал страшэнных нямецкіх катаванняў. Многім сваім ахвярам немцы выломлівалі рукі і ногі, скручвалі галовы. У некаторых вёсках каты насаджвалі на калы хлопчыкаў і дзяўчынак...»

Гэта было... Менавіта так пачынаюцца ўспаміны дзяцей вайны, відавочцаў знявечанай Асвейшчыны. Малалетніх сведак трагедыі ў Верхнядзвінскім раёне сёння жыве некалькі соцень. Некаторыя з іх былі народжаны ў першыя два-тры гады саракавых — у самым пачатку вайны, і яны, зразумела, ведаюць пра вайну толькі з успамінаў сваіх матуль і бацькоў, старэйшых братоў і сясцёр. Усёй паўнаты трагедыі яны не ўсведамлялі, але фізічна адчувалі яе гэтак жа востра, як і дарослыя, бо холад, голад і боль — з'явы не абстрактныя і ўзростаў не выбіраюць. Дзеці вайны таксама маюць права ўзгадваць ліхалецце і казаць: гэта было... Іх ўспаміны-сведчанні нам таксама патрэбны — каб яшчэ глыбей усведамляць трагедыю.

Тыя, хто нарадзіўся ў сярэдзіне і напрыканцы трыццатых гадоў, вайну памятаюць...

ёй. За нашай сям'ёй ішла сям'я Балабоўскіх з вёскі Барысава. Гаспадара хацелі адправіць у Германію, але ён сказаў: «На фашыстаў працаваць не буду, лепш згару ў хляве з усімі разам».

Хлеў зачынілі і падпалілі. У ім было чалавек 100-150. Ніхто не плакаў. Калі агонь дайшоў да закота (а ён быў складзены са снапоў саломы), я і два хлопчыкі майго ўзросту па руках і плячах людзей дабраліся да жэрдак закота і, рассунуўшы салому, выскачылі на снег. Усё было ў дыме, і я пабег да кустоў, прыціскаючыся да зямлі. А тыя хлопцы выйшлі з зоны дыму, і іх забілі з аўтаматаў. Я ляжаў у кустах метраў за 50-70 іназіраў, як дагараў хлеў. Калі рухнулі апошнія кроквы, узняліся агонь і дым. А абвугленыя сцены рассыпаліся. Людзі гарэлі і стагналі. Мне зрабілася вусцішна. Я не ведаў, што рабіць: бегчы далей нельга: яшчэ не сцямнела. Дачакаўся цемры і пайшоў у лес. Ішоў на захад уздоўж дарогі, па якой нас гналі раніцай. Праз 15 кіламетраў дайшоў да Піжаўскага балота. На востраве сярод балота былі буданы, каля іх ляжалі забітыя людзі. Залез у адзін з гэтых буданоў і, захутаўшыся ў нейкія анучы, заснуў. Раніцай вакол вострава завылі ваўкі. Я ўзрадаваўся: значыць, карнікаў блізка няма. Ранішні мароз быў пад 20 градусаў. Вельмі холадна. На дарозе да Святога возера сустрэў Паўла Ісакава з вёскі Барысава. Хлопец паведаміў, што яго 13-гадовага брата Уладзіміра і двух сясцёр 8 і 10 гадоў карнікі забілі недалёка ад зямлянак, а ён уцёк. Пайшлі паглядзець на забітых. Было відаць, што іх з-пад густой елкі выцягнуў фашыст і па чарзе расстраляў.

У лесе я сустрэў бацьку, які ў час аблавы паспеў уцячы. Некалькі дзён жылі ў пустым лагеры — удзень удалечыні ад зямлянак, ноччу — у зямлянках. Потым пайшлі ў балота.. Па слядах каля селішчанскіх зямлянак знайшлі сям'ю Янусёвых. Там, на ўзгорку пад елкаю, захутаная ў коўдру, з лялькай у руках, сядзела дзяўчынка гадоў пяці. Усе ведалі, што яна была з Ленінграда, бацькоў не мела. Яе звалі Іля. Зацярушаная снегам, з мурзатым тварыкам. Знайшлі некалькі рыдлёвак і сякеру і пайшлі хаваць забітых Паўлавых брата і сясцёр. Прынеслі іх да Святога возера. Потым там хавалі і іншых. Цяпер на гэтым месцы лясныя могілкі. Увечары вярнуліся, распалілі вогнішча, пасмажылі сала. Накармілі маленькую ленінградку Ілю. Павел застаўся ў селішчанскіх зямлянках, а мы з бацькам пайшлі да сваіх зямлянак. Сустрэлі дзвюх сястрычак з нашай вёскі — Зіну і Ніну Сцяпанавых, ім было 10 і 12 гадоў. У абедзвюх былі адмарожаны пальцы на нагах . Іх маці і дваіх малых дзяцей карнікі забілі недзе ў лесе, а яны ўцяклі. Пайшлі шукаць забітых, каб пахаваць, але так і не знайшлі. Пазней хворых сясцёр знайшоў брат-партызан і пераправіў на самалёце за лінію фронту.

У пачатку красавіка 1943 года вярнуліся з бацькам на папялішча нашай вёскі Ярохі. На ўскрайку лесу пабудавалі зямлянку. Гэтак жа зрабілі яшчэ дзве ацалелыя сям'і. З 15 сем'яў нашай вёскі засталіся толькі тры і тыя няпоўныя. Па начах засявалі агароды бульбай і ячменем.

У сярэдзіне снежня 1943 года фашысты здзейснілі яшчэ адну карную экспедыцыю ў Асвейскім раёне. Партызаны і частка мірных жыхароў сталі сыходзіць у Расонскі раён, а адтуль — за лінію фронту. Трэба было перапраўляцца цераз Нішчу і Дрысу, а рэкі тады яшчэ не замерзлі. І нам з бацькам наканавана было вярнуцца назад і жыць у лесе. 7 ліпеня 1944 года каля Святога возера сустрэлі чырвонаармейцаў на танках. Да іх з лесу павыходзілі ўсе людзі. Яны радаваліся і плакалі.

Вёска Ярохі пасля вайны не адрадзілася, на яе месцы цяпер стаіць помнік маім загінулым землякам.

МАРЦІНКЕВІЧ Валянціна Баляславаўна, 1933 г.н., з вёскі Клагішы колішняга

Францаўна і мая дачка Ядзвіг
З Саласпілса маці адправіл
работы, а маю дачушку забр
Пра гэта, вярнуўшыся з Гер
сваё балота мы больш не вяр
лясы, недзе паміж Клясціца
крыху лягчэй, бо там былі п
неяк дапамагала перажыць
знайшла праз шмат гадоў па
імя — Надзея. У Беларусь ян

МАШАРСКАЯ Галіна
1936 г.н., з вёскі Селя
Асвейскага раёна. Ця
Юзафова Верхнядзві

— Амаль усю нашу вёск
яшчэ да карнай аперацыі. З
З намі была мама Антаніна Т
восенню мы жылі ў буданах,
давалі зямлянкі. Толькі есці н
вяскоўцы вырашылі аднойч
папялішчы. Можа, не так гал
мы выйшлі з лесу, немцы і па
акружылі нас і пагналі ў калг
шмат людзей з іншых вёсак.
плачуць, просяць, каб не па
застрашвання пачалі страля
нейкі начальнік, і нам загад
роўку. Стайню тую спалілі р
яшчэ не паспелі нават з вёс

Па дарозе ў Бароўку рас
альбо не мог ісці. У Бароў
адпусціць наведаць родны
мы ўжо не вярнуліся. Пада
аблавы жылі ў зямлянках.

Аблава была ў пачатку
чы пачулі нямецкую мову

...ГЭТА БЫЛО...

Л.В. Гаманько з партрэтамі сваіх бацькоў.

Ядзвіга, якой быў толькі адзін годзік.
равілі ў Германію на прымусовыя
забрала да сябе латышская сям'я.
з Германії, мне расказала маці. У
не вярнуліся, а падаліся ў расонскія
сціцамі і Мілавідамі. У лесе было
білі пакінутыя каровы, і гэта хоць
жыць голад. Сваю дачку Ядзвігу я
доў пасля вайны. Цяпер у яе новае
усь яна больш не вярнулася.

...ліна Аляксандраўна, ...Селядцова былога ...а. Цяпер жыхарка вёскі ...дзвінскага раёна:

у вёску Селядцова немцы спалілі
цыі. З таго часу мы хаваліся ў лесе.
ніна Тарасаўна Мацулевіч. Летам і
анах, а з надыходам халадоў пабу-
есці не было чаго. Не ведаю, чаму
днойчы вярнуцца ў Селядцова на
ак галадалі б, як у лесе? Як толькі
цы і паліцаі (яны гаварылі па-руску)
ў калгасную стайню. Там было ўжо
вёсак. Усе напалоханыя, галосяць,
не палілі. А немцы для большага
траляць па страсе. Потым прыехаў
загадалі выходзіць. Пагналі ў Ба-
лілі разам з хворымі людзьмі. Мы
з вёскі выйсці...
у расстрэльвалі тых, хто адставаў
Бароўцы мама папрасіла паліцая
одных. Нам дазволілі, але назад
Падаліся ў свой лес і да самай
нках.
атку сакавіка 1943 года. Адной-
мову. Кінуліся хавацца хто куды.

нехта выдаў, і ўсіх адправілі ў канцлагер Саласпілс.

Калі карнікі прачэсвалі лес, здалёк былі чутны стрэлы, галасы і плач дзяцей у іншых лагерах. Адзін стары чалавек, які добра ведаў мясціны, вывеў нас, каля 40 чалавек, у Юхавіцкі лес. Таму мы засталіся жывыя.

ЯСКЕВІЧ Пётр Пятровіч, 1929 г.н., з вёскі Гараваткі былога Асвейскага раёна:

— Калі пачаліся аблавы, разам з маці і іншымі жыхарамі вёскі Гараваткі я хаваўся ў лесе ў партызанскай зоне. Аднойчы немцы акружылі нас, і ніхто не паспеў уцячы. Усіх вывелі на лясную дарогу, паставілі ў шарэнгу і падзялілі на дзве групы — мужчын і хлопчыкаў, жанчын і дзяўчынак.

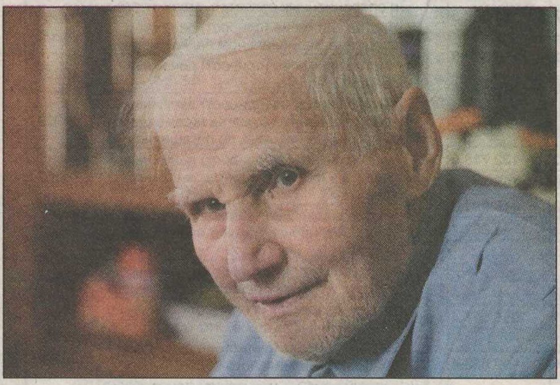

Хлопчыкаў узростам 10-15 гадоў пагналі ў Каханавічы і спалілі разам з іншымі людзьмі. Некаторых мужчын расстралялі ва ўрочышчы Барок, некаторых — каля скірды саломы за вёскай Нямыцькі.

Жанчын, дзяўчынак і маленькіх дзяцей адправілі ў Саласпілс. У Каханавічах тады было спалена шмат маіх родных і сваякоў. А ў той дзень ад аблавы мяне выратавала маці: яна захутала мяне ў вялікую хустку і я стаў падобны на дзяўчынку. Калі карныя аперацыі спыніліся, я пайшоў да партызан, дапамагаў ім шукаць у вёсках прадукты харчавання.

КУРАШ Валянціна Ягораўна, 1925 г.н., з вёскі Абразеева былога Асвейскага раёна. Цяпер жыхарка вёскі Галькаўшчына Верхнядзвінскага раёна:

— Наша вёска Абразеева была невялікая, мела каля 15 двароў. У мяне былі яшчэ тры сястры. Усё часцей з боку іншых вёсак да нас даносіўся дым і пах гарэлага. Усе вяскоўцы падаліся ў лес, які быў ад нас няблізка. Пайшлі ў бок Расон, пад Мілавіды.

Было вельмі цяжка. Памятаю, як ляжалі на яловых лапках і грэліся вакол кастра. Абутак прымярзаў да ног. Мы ўсе перахварэлі на тыф, а наша мама Ганна Антонаўна Плейка тыф не перанесла і праз 17 дзён памерла. Пахавалі яе на барысаўскіх могілках.

пасярэдзіне хлява, і мы думалі, што зараз пачнуць паліць людзей. Але гэтага не здарылася. Усіх пагналі за чыгунку ў вёску Каршуны. Калі адышлі ад Селядцова, убачылі, што хлеў ахоплены полымем. А ў ім заставаліся хворыя людзі — чацвёра дарослых і двое дзяцей. Яны згарэлі.

У вёсцы Саўчонкі маме ўдалося пакінуць калону палонных, і мы разам з ёю дабраліся спачатку да мястэчка Каханавічы, потым пайшлі ў лес на Лісічын востраў.

У сакавіку 1943-га была карная аперацыя. Усе, хто знаходзіўся ў лагеры, кінуліся наўцёкі. Наша мама цяжка хварэла, у яе быў тыф. Мы зацягнулі яе на коўдры пад вялікую елку і самі схаваліся побач. Вырашылі яе не пакідаць: яна ж нас ніколі не кідала! Сядзелі не варухнуўшыся, бачылі, як паліцаі палілі нашы зямлянкі, шукалі ў іх людзей. Карнікі былі зусім побач з нашым сховішчам, літаральна за некалькі метраў. Але нас не заўважылі.

АНКІНОВІЧ Рэгіна Аляксандраўна, 1935 г.н., з вёскі Астроўшчына былога Дрысенскага, а цяпер жыхарка вёскі Юзафова Верхнядзвінскага раёна:

— Частку нашай вёскі спалілі ў 1942 годзе. Жыхары хаваліся ў лесе. Потым вярнуліся на папялішчы, пабудавалі зямлянкі і працягвалі жыць. А ў лютым 1943 года зноў давялося ўцякаць ад карнай аблавы. Гэтым разам пабеглі не ўсе. Засталася Васіліна Мядзель з дваімі малымі дзецьмі — калекамі ад нараджэння. Іх жыўцом спалілі ў лазні. Згарэлі яшчэ 15 чалавек — старыя і хворыя.

Мне ішоў восьмы год, а маім малодшым сёстрам было чатыры і тры гадочкі. Хаваліся ва ўрочышчы Ярмолінскі кацёл. Спалі на снезе на падасланых яловых галінках. Нас засыпала снегам, і мама баялася, каб мы пад ім не задыхнуліся. Аднойчы раніцай наш лагер акружылі немцы. Яны крычалі: «Русіш, здавайся!» Мае маленькія сястрычкі так напалохаліся, што паднялі ўгору свае ручкі. Пасадзілі на падводы, прывезлі ў вёску Юзафова, загналі ў вялікую адрыну. Я вельмі баялася, што нас будуць паліць, і казала маме, што пайду прасіць немца, каб ён стрэліў мне ў самае сэрца, каб хутчэй памерці... Паліць нас не сталі, а пагналі ў вёску Боркавічы, хацелі адправіць у канцлагер Саласпілс.

Людзей у суседнім лясным лагеры напаткала бяда: 310 чалавек фашысты прыгналі на бераг Свольны да Каранеўскага віру. Здзекаваліся, потым расстрэльвалі і скідвалі ў раку. Сярод тых забітых былі і мае 11 родных: дзед, баба, цёткі і дзядзькі, пляменнікі. Была там і больш далёкая радня з Ленінграда — бацька, маці і дзве дачушкі. Іх утапілі.

У той жудаснай расправе некаторыя дзяўчаты завязвалі сабе вочы і ад жаху самі кідаліся ў халодную ваду. Па іх стралялі з аўтаматаў. Забітыя целы рэчка несла да вёскі Свіраўшчына. Там была кладка з бярвенняў, і каля яе ўтварыўся вялікі затор. Пазней забітых даставалі з вады баграмі, хавалі на беразе. Іншых, каго пазнавалі родныя, адвозілі на могілкі.

Цяжкі лёс напаткаў і сяброўку маёй мамы Валянціну Піліпаўну Свіржэўскую. У вайну ў яе было пяцёра дзяцей. Спачатку на вачах расстралялі мужа. Пазней, як многіх, яе разам з дзецьмі прыгналі на расстрэл да ракі Свольны. Старэйшаму, 12-гадоваму сыну Дзмітрыю, удалося па дарозе ўцячы з калоны. А вось тром дочкам

Тыя, хто нарадзіўся ў сярэдзіне і напрыканцы трыццатых гадоў, вайну памятаюць. Часам іх памяць захоўвае ўсё да драбніц; часам яна фрагментарная, з урыўкамі, засяроджаная толькі на фізічных пакутах, на самых жудасных падзеях. Яны былі падлеткамі. Але гэтая катэгорыя дзяцей вайны зведала яшчэ і неймаверны страх, жывёльны і непераможны. Чым бліжэй набліжалася да іх бяда, тым мацней падзеі катастрофы адбіліся ў дзіцячай памяці. І гэтую праўду нічым не абвергнуць.

Тыя, каму ў час вайны было дзесяць і больш гадоў — сёння галоўныя носьбіты пра ўбачанае, перажытае. Такіх засталіся адзінкі. Сёння ўсім ім за восемдзесят. Вайну яны ўспрымалі ўжо не па-дзіцячы, разумелі, што шанцаў выжыць амаль не было. Бачылі смерць іншых і самі хадзілі па краі смяротнай бездані. Ведалі, што і ім наканавана загінуць — ад фашысцкай кулі, галоднай смерці, хваробы, замерзнуць, патануць, згарэць, падарвацца на міне... Вырвацца з ахопленай полымем хаты альбо ўцячы з калоны прысуджаных да расстрэлу яшчэ не азначала застацца ўжывых. Але яны вырываліся, уцякалі, праходзілі праз лагер смерці, катаргі, мерзлі, галадалі, хварэлі...

Ужо семдзесят гадоў гэтыя асвеякі нясуць у сабе жахлівую праўду. Да канца не выказаную, не выплаканую, не сцёртую. Менш за ўсё ім хочацца яе ўзгадваць, але і маўчаць для іх не пад сілу. На жаль, пакідаючы гэты свет, яны забіраюць яе з сабой, не падзяліўшыся з іншымі: дзяліцца ўспамінамі на Асвейшчыне не было прынята, бо ахвярамі там былі ўсе.

Я далёка не першы, хто спрабуе дакрануцца да гэтай балючай і далікатнай тэмы. Пасля прачытання кнігі Алеся Адамовіча, Янкі Брыля і Уладзіміра Калесніка «Я з вогненнай вёскі...» здавалася, што пра гэтую жудасную старонку нашай гісторыі ўжо ўсё сказана. Потым была кніга вядомага паэта Сяргея Панізьніка, ураджэнца Прыдзвіння. «Звязда» таксама неаднойчы звярталася да хатынскай тэмы. Людзі, з якімі мне давялося сустрэцца, пасля вайны жылі нялёгка, працавалі на калгасных палетках і фермах. Сціплыя, нешматслоўныя, з грубымі спрацаванымі мазолістымі рукамі, стомленымі тварамі і з глыбокім роздумам у вачах. Кожнага з іх мне давялося фатаграфаваць. Усіх, акрамя Уладзіміра Сцяпанавіча Валадзёнка, які жыве ў Полацку. Ён даслаў свае ўспаміны ў рэдакцыю пазней, даведаўшыся ад землякоў пра мае пошукі. Яго ліст-споведзь пачынаўся тымі ж звычайнымі словамі:

Гэта было...

ВАЛАДЗЁНАК Уладзімір Сцяпанавіч, 1930 г.н., з вёскі Ярохі колішняга Асвейскага раёна. Цяпер жыве ў Полацку:

— Гэта было ў сярэдзіне лютага 1943 года. Партызаны пакінулі апошнюю абарону ўздоўж лесу ад вёскі Лявонішана на поўдні да вёскі Лісна на поўначы. Карнікі захапілі Асвею і зладзілі на беразе Асвейскага возера аэрадром. Самалёты пачалі бамбіць лясныя вёскі. Наша вёска Ярохі, а таксама жыхары вёсак Барысава, Селішча, Мікуліна пабудавалі зямлянкі каля вялікага балота Піжаўка за Святым возерам і пераехалі туды жыць. Карнікі ў лес не ішлі. Мы з бацькам Сцяпанам Фёдаравічам паехалі на кані ноччу ў сваю вёску забраць сена для жывёлы. Спыніліся на высокай гары і назіралі за дзеяннямі карнікаў. Нам было добра відаць, як на захадзе гарэла шмат вёсак. Відовішча было жудаснае: высока ў паветры свяцілася ружова-чырвонае зарава, быццам палаў адразу ўвесь захад. Вёску Дубровы карнікі запальвалі факеламі, пераходзячы ад хаты да хаты. Да нас у лес прыбег хлопчык гадоў пятнаццаці з вёскі Мазалеўшчына і паведаміў, што жыхары ў лес не паехалі, а засталіся дома. Усіх сагналі ў хлеў і спалілі. Ён адзін збег.

У канцы лютага прайшоў дождж са снегам. Снег пакрыўся коркай лёду, шарон мог вытрымаць людзей, і карнікі пайшлі ў лес ланцугамі. Лавілі мірных жыхароў. Адзінокіх расстрэльвалі на месцы, а сем'і разам з жывёлай гналі ў вёску Мілавіды Расонскага раёна. Захапілі і нас. З намі былі цётка Паша з Асвеі з 5-гадовым сынам і цётка Марыя з вёскі Кісялі з дзвюма малалетнімі дочкамі.

У Мілавідах усіх падзялілі на дзве часткі: старых і дзяцей у адзін хлеў — спаліць, а працаздольных хацелі адправіць у Германію. Падлеткаў па 14-16 гадоў — у канцлагер Саласпілс пад Рыгу, браць кроў для параненых фашыстаў. Мяне з маці хацелі адправіць у Германію. Але яна ўзяла на рукі 2-гадовую пляменніцу і пайшла ў хлеў за сваімі сёстрамі. Сама пайшла. Я — за

...1933 г.н., з вёскі Клагішы колішняга Дрысенскага раёна. Цяпер жыве ў вёсцы Ворзава Верхнядзвінскага раёна:

— Гэта было ў лютым 1943 года. Са сваёй вёскі ўбачылі, як гарэлі Расіца, Крывасельцы, Немцы. Чулі, як з Расіцы даносіліся аўтаматныя чэргі, як плакалі дзеці і жудасна галасілі жанчыны. Калі загарэлася суседняя вёска Ворзава, чакаць не сталі, паспяшаліся ў лес. Той дзень быў вельмі марозны. Дайшлі амаль да Пагулянаўкі, калі нас акружылі немцы з аўтаматамі і аўчаркамі і пагналі ў вёску Кулакова. Там спачатку загналі ў дом. У ім было ўжо шмат людзей з іншых вёсак. Потым усіх сталі дзяліць: мужчын і падлеткаў — у школу, а жанчын з малымі дзецьмі — у адрыну. Нашу і яшчэ некалькі сем'яў пасадзілі на падводы і некуды павезлі. Чаму менавіта нас выбралі, невядома. Напэўна, гэтак было трэба Богу. Не паспелі мы ад'ехаць ад вёскі, убачылі, што школа і адрына заняліся полымем, пачуліся аўтаматныя чэргі.

Нас, як высветлілася пазней, везлі на чыгуначную станцыю ў Бігосава, а адтуль — у канцлагер Саласпілс. Везлі таварнымі вагонамі амаль цэлы тыдзень. Доўга стаялі на станцыях. Людзей бітком набіта, а вокнаў не было. У дарозе на маіх вачах памерлі некалькі дзяцей.

У Саласпілсе нас загналі ў вялікі барак, у якім на цэментнай падлозе, акрамя саломы, нічога не было. Прымусілі распрануцца і пагналі ў лазню. У лазні астрыглі, знялі завушніцы і пярсцёнкі, далі паласатую вопратку, чаравікі. На сняданак давалі шклянку чаю і хлеб з апілкамі. На полудзень — 200 грамаў баланды з перамерзлай капусты. За нязначную правіннасць людзей збівалі плёткамі і палкамі, цкавалі сабакамі, аблівалі халоднай вадою. Праз некаторы час ад матуль пачалі забіраць малалетніх дзяцей і звозіць невядома куды. Маю малодшую сястру таксама забралі. Потым сталі звозіць і дарослых. Летам 1943 года нас, дзяцей-падлеткаў, пагрузілі на машыны і павезлі па латышскіх хутарах. Я патрапіла да аднаго гаспадара, пасвіла яго статак, працавала там да заканчэння вайны. Калі мая мама Яўгенія Антонаўна Маслоўская вярнулася з Германіі з прымусовых работ, яна ў Латвіі адшукала мяне і сястру.

У сваю вёску Клагішы мы больш не вярнуліся, бо яна была разрабавана і спалена.

ГАМАНЬКО Леаніда Восіпаўна, 1921 г.н., з вёскі Каралёва былога Асвейскага, а цяпер Верхнядзвінскага раёна:

— Вёску мы пакінулі ў лютым 1943-га, перад самым прыходам карнікаў. Спачатку хаваліся ў недалёкім балоце. З балота бачылі, як гарэла наша Каралёва. Гэта было ў лютым. Тых, хто не ўцёк на балота (а такіх было больш за 30 чалавек — у асноўным маткі з малымі дзецьмі і старыя людзі), немцы павялі ў суседнюю вёску Сенькава. Гналі перад сабою, як жывы шчыт, бо думалі, што дарога замініравана. У Сенькаве загналі ў будынак дзіцячага садка і спалілі. Усе згарэлі. Толькі адзін хлопчык — 12-гадовы Юзік Лаўрыновіч — ацалеў, бо ведаў, што ў будынку ёсць іншыя дзверы, і ўцёк праз іх. Ён прыбег да нас у лагер і паведаміў гэтую жудасную навіну. Мы сядзелі ў балоце да самай вясны, а як добра пацяплела, пайшлі на папялішчы садзіць бульбу. Пайшлі не ўсе, частка людзей засталася. У адзін з дзён, калі мы яшчэ былі на агародах, балота акружылі паліцаі, бо нехта выдаў наша месца, і пагналі ўсіх у Латвію ў лагер Саласпілс. У гэтую аблаву патрапілі мая маці Юзэфа

Аблава была ў пачатку ...
чы пачулі нямецкую мову. К...
Далёка адбегчы не ўдалося...
корань-вывараценць, зверху...
яловымі лапкамі. Мы сядзел...
карнікі знаходзіліся зусім бл...
спыніліся паесці і адпачыць. ...
іх недаедкі, бо былі моцна з...

А мама схавалася ў бало...
шы твар яловай лапкаю. Не...
Наша шчасце, што ў карніка...

Некалькі сем'яў у той блака...
і аўтаматныя чэргі. Сярод заб...

СТУК Аліна Міхайлаў... з вёскі Мядзвецкія ко... Дрысенскага раёна. Ц... Першамайская Верхн...

— У вайну мы былі ў лесе...
лі немцы. Не ўсе жыхары ўц...
спалілі ў саўгаснай стайні. 4...

У мяне былі яшчэ сястра...
мама. Бацьку я не памятаю. ...
лапках і накрываліся імі. Ма...
было чаго. Партызаны прыв...
з якіх дарослыя варылі пахл...
але мы елі, каб не памерці з...

Калі ішлі блакады, мы чу...
таў, кідалі ўсё і ўцякалі ў ляс...
нае балота. Калі карныя акц...
вёску. Нас сустрэлі папяліш...
сталі ў іх жыць.

ЗЫКАВА Аляксандра ... 1936 г.н., з вёскі Канча... Асвейскага раёна. Ця... пасёлка Асвея Верхня...

— Яшчэ да вайны мы пера...
самалёты сталі бамбіць пасё...
Канчаны. Пра тое, што ідзе ка...
ляць вёскі разам з людзьмі, нам...
гарэлі памежныя з Латвіяй Ц...
Жыхары пачалі адразу сыхо...
лютым 1943-га. У ёй было кал...
чалавек, старыя і хворыя, якія...

Мы ўцякалі па лёдзе Асвей...
на і Страднае — там шмат ляс...
пайшла на балота каля вёск...

...тку сакавіка 1943 года. Адной-
...ову. ...уліся хавацца хто куды.
...алося. Мама пасадзіла нас пад
...верху закрыла сухою травой і
...дзелі ціха і не выдалі сябе, хоць
...ім блізка. Недалёка ад нас яны
...ыць. А калі пайшлі, мы падбіралі
...цна згаладалыя.
...балоце, ляжала ў вадзе, закрыў-
...о. Немцы прайшлі блізка ад яе.
...рнікаў не было сабак.
...блакадзе загінулі. Мы чулі стрэлы
...д забітых была сям'я Ялоўскіх.

...лаўна, 1930 г.н., ...а колішняга ...а. Цяпер жыве ў вёсцы ...рхнядзвінскага раёна:

...лесе, бо ўсю нашу вёску спалі-
...ы ўцяклі ў лес. Старых людзей
...іні. 48 чалавек.
...стра і брат. З намі была і наша
...таю. Зімою мы спалі на яловых
...і. Маразы былі моцныя. Есці не
...рывозілі нам замерзлых коней,
...пахлёбку. Не было солі і хлеба,
...рці з голаду.
...ы чулі брэх сабак і гул самалё-
...ў лясныя гушчары, у непраход-
...а акцыі скончыліся, вярнуліся ў
...ялішчы. Пабудавалі зямлянкі і

А.М. Стук (у цэнтры) з дзецьмі, унукамі і праўнукамі.

...ра Герастаўна, ...нчаны былога ... Цяпер жыхарка ...хнядзвінскага раёна:

...ерабраліся жыць у Асвею. А калі
...асёлак, вярнуліся ў сваю вёску
...зе карная аперацыя і немцы па-
..., нам паведамілі партызаны. Ужо
...ай Цеплюкі, Савейкі, Сенькава.
...ыходзіць. Нашу вёску спалілі ў
...калья сотні хат. У агні згарэлі 11
...якія не здолелі ўцячы.
...свейскага возера ў бок азёр Ліс-
...т лясоў і балот. Частка жыхароў
...вёскі Навалкі. Пазней іх лагер

Зрэдку наведваліся ў вёску, адкопвалі схаваную бульбу, глядзелі, ці ёсць немцы. Вёска была спалена, адны коміны па-над снегам тырчэлі. Сядзелі ў лесе, пакуль не прыйшлі нашы салдаты.

МАСЛОЎСКАЯ Леанора Казіміраўна, 1937 г.н., з вёскі Немцы колішняга Дрысенскага раёна, цяпер жыхарка вёскі Ворзава Верхнядзвінскага раёна:

— Я зусім мала памятаю пра тыя жудасныя дні асвейскай трагедыі, хоць мне было ўжо амаль пяць гадоў. А што ведаю — толькі са слоў маёй мамы. Наша вёска называлася Немцы. Але гэтая назва не выратавала вёску. Прыйшлі фашысцкія карнікі і спалілі ўсе 11 хат. У хатах згарэлі 22 чалавекі. Але палова жыхароў усё ж паспела ўцячы. У мяне былі яшчэ старэйшая сястра і два браты. Бацька наш быў на фронце. У лесе мы моцна галадалі. Магчыма, ад голаду пасля вайны я доўга хварэла на малярыю і ледзь не памерла. Калі хаваліся ў лесе, маці накрывала нас травою і галінкамі, каб у час аблавы не знайшлі немцы.

Пасля аблаў у сваю вёску мы больш не вярнуліся, бо там былі адны коміны. Мы прыйшлі ў Ворзава, прытуліліся ў ацалелым гумне. У ім жылі яшчэ каля дзесяці сем'яў.

ЧАРНАВОК Валянціна Канстанцінаўна, 1935 г.н., з вёскі Селядцова былога Асвейскага раёна. Цяпер жыхарка вёскі Задзежжа Верхнядзвінскага раёна:

— Мой бацька быў паранены і памёр у 1942 годзе. Малодшы брат Іван быў партызанскім сувязным. Яго схапілі фашысты, здзекаваліся з яго, катавалі, завезлі ў Асвею і расстралялі. У нашай маці Таццяны Васільеўны Ісаевай нас засталося шасцёра дзяцей. Было небяспечна, і мы пайшлі ў лес.

Уцякаючы, мы паспелі ўзяць з сабою крыху адзення і коўдру. Астатняе дабро закапалі ў яме каля хаты. Ва ўрочышчы Лісічын востраў зладзілі буданы, пазней выкапалі зямлянкі. Вельмі галадалі, елі адну траву.

Не ведаю, чаму людзі вырашылі вярнуцца ў вёску. Пакінулі лагер і выйшлі з лесу. А каля Селядцова нас сустрэлі немцы і сталі заганяць у стайню. Там былі ўжо людзі з вёсак Маскалёнкі, Нямыцькі, Коўзелі, Стараселле, Валейкава, Іванцова, Гарадзішча, Слабодка. Каля 500 чалавек. Два дні сядзелі на халоднай падлозе. Мама абдымала нас, сагравала сабою, як магла. Потым нам загадалі паліць вогнішчы удалося па дарозе ўцячы з калоны. А вось тром дочкам і васьмімесячнаму сыну Пратасу выжыць не ўдалося. Іх скасілі аўтаматныя чэргі. Сама Валянціна была толькі паранена. Яна апынулася пад целамі сваіх забітых дзяцей. Калі страляніна сціхла, Валянціна выбралася з пад груды мёртвых цел, не адразу ўцяміўшы, што яе маленькі сынок ужо не жывы. Амаль без прытомнасці яна блукала па лесе, прыціскаючы акрываўленае немаўлятка, пакуль не патрапіла ў партызанскі атрад. Сярод партызан сустрэла старэйшага сына Дзмітрыя. Партызаны прывезлі яе забітых дзяцей і пахавалі ў адной магіле. Пазней на гэтай магіле людзі пасадзілі чатыры бярозкі. Увесь час Валянціне Свіржэўскай бачыліся яе забітыя дзеці: сямігадовая Маруся, пяцігадовая Лёля, маленькая Нюрачка і васьмімесячны Пратасік. Яна не магла хадзіць у лес, бачыць дрэвы, асабліва бярозы. Магчыма, таму пасля вайны Валянціна пакінула Асвейшчыну і пераехала на поўнач Расіі.

Дагэтуль у нас памятаюць, як пасля вайны, кожнай вясною, калі пачынаўся крыгаход, жанчыны прыходзілі на бераг Свольны, галасілі і кідалі ў ваду пялюшкі і распашонкі: іх дзетак тут назаўсёды паглынула лютаўская вада.

У вёсцы Свіраўшчына жыла Марыя Дашкевіч. Яе хата стаяла над самай ракой. Калі сонца садзілася, жанчына завешвала вокны, каб не бачыць Свольну: вада здавалася ёй крываваю. У Марыі загінулі два браты, а жонку сярэдняга брата ўтапілі ў Свольне разам з чатырма маленькімі дзецьмі.

— Вярнуўшыся на папялішча ў Астроўшчыну, мы пабудавалі зямлянку на тры сям'і. Елі лебяду і канюшыну, і гэта было для нас вялікай раскошай.

МАЦУЛЕВІЧ Ілія Іванаўна з вёскі Селішча былога Асвейскага, цяпер Верхнядзвінскага раёна:

І.І. Мацулевіч на Святым возеры.

— Мае родныя бацькі паходзілі з Асвейскага раёна, але ў пошуках працы ў перадваенныя гады жылі ў Ленінградзе. Там я і нарадзілася. На пачатку лета 1941 года з Ленінграда ў вёску на лета мяне забрала бабуля. Вось чаму я апынулася на Асвейшчыне, калі пачалася вайна. Сустрэцца з бацькамі больш не давялося: маці з маім меншым братам загінулі ў час Ленінградскай блакады, бацька прапаў на фронце. Мне прыйшлося жыць у лесе разам з жыхарамі вёсак Кісялі, Мікуліна, Барысава. Мяне даглядала сям'я з вёскі Селішча: Маланія Пілецкая і яе дзеці — Анастасія, Таццяна, Якуб і Марыя. Пра вайну і ранняе дзяцінства я ведаю толькі са слоў сваіх апекуноў-выратавальнікаў.

Крыху памятаю моцныя маразы, калі людзі стаялі бліженька адно каля аднаго і грэліся каля вогнішчаў. Лагер знаходзіўся ва ўрочышчы Піжаўка за Святым возерам і многія дзеці ў тыя маразы паадмарожвалі на нагах пальцы. Селішча было поўнасцю спалена, адны коміны засталіся.

Свайго сапраўднага імя і даты нараджэння не ведаю, таму што дакументы не захаваліся, а жывых сведак пасля вайны не было. Па знешнім выглядзе камісія вызначыла мой год нараджэння — 1938-ы. Калі атрымлівала пашпарт, сама сабе прыдумала дзень нараджэння — 10 жніўня.

На беразе Святога возера ёсць невялікія могілкі, на якіх пахаваны партызаны і ахвяры лютаўскай карнай аперацыі 1943 года. Калі бываю ў лесе, заўсёды наведваю і магілу каля былой вёскі Ярохі, у якой пахавана мая родная бабуля, — карнікі забілі яе ў час аблавы.

Анатоль КЛЯШЧУК. Фота аўтара.

Верхнядзвінскі раён.